NAŠE ŘEČ.

LISTY
PRO VZDĚLÁVÁNÍ A TŘÍBENÍ JAZYKA ČESKÉHO.

VYDÁVÁ
III. TŘÍDA ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ.

*

REDAKČNÍ RADA:
FRANTIŠEK BÍLÝ, VÁCLAV ERTL, EMIL SMETÁNKA, JAROSLAV VLČEK, JOSEF ZUBATÝ.

*

ROČNÍK ČTVRTÝ.

*

NÁKLADEM ŠOLCE A ŠIMÁČKA, SPOLEČNOSTI S R. O.
V PRAZE II., JERUSALEMSKÁ 11.
1920.

NÁR. TECHNICKÉ MUSEUM
knihovna
84871 | B 19770

OBSAH.

ČLANKY.

Strana

Bílý František: Z mých vzpomínek na Jana Gebauera . 33, 97, 225
Lote René: Vyučování jazyku mateřskému ve Francii . . . 161
Mathesius Vilém: Filologické hlasy k opravě pravopisu anglického 129
Získal Alois: O řeči Boženy Němcové v »Babičce« 289
Zubatý Josef: Člověk 259
— František Bílý mrtev 257
— Mám čas — mám kdy 135
— Nahoru, dolů 65
— O úpadku našeho knižního jazyka 1
— Ondati, vyndati, sundati atd. 168

DROBNOSTI.

Babí kout 79
»Beze zbytku« 245
Brejška 14
Dámský návštěvník 275
Divná porucha řeči 13
Dovésti 240
Držeti s někým 302
Eufemismy (Tom Planský) 79
Germanismy a jiné nesprávnosti (Tom. Planský) 107
Hiát. — Je, jest (B. Hk.) 45
Jazyk česko-slovenský 41
Jeden druhého, jedni druhé 299
Klasobraní z novinářské češtiny za květen 1920 193
Konečně, posléze (Z. a Ignát Herrmann) 10
Mašín 302

Moniha 109
Nové germanismy 15
Oba dva, všech devět 192
Obdivujícně 274
»Obvroubiti« 43
Odpadnouti 143
Oproti 275
Pouze — jen, jediné 270
Povídá se 246
Pravopisné hnutí 147
Přezdíti 244
Přistati 47
Sám, samotný 76
Sbírejme válečná slova 16
Shoda ve větách se dvěma (nebo více) podměty středního rodu . . 42
Stržeň, stržen 77
Ten nejlepší člověk 74
Tytýž 304
»Uvázati koně o sloup« 44
Vázané listiny 105
Vida 142
Vpravo továrny, západně Prahy 189
Záhy 145
Znovu 13
Ztroskotati (Fr. Trávníček) 72

POSUDKY A ZPRÁVY.

Bruno G.: Děti Marcelovy. (Z.) 305
Denis A.: Otázka rakouská. Slováci. (Kb.) 48
Jensen Johannes V.: Lesy. (Fr. Šimek) 23
Majerová Marie: Z luhů a hor. (B.) 280
Mistr Jan Hus a národ český. (B.) 19
Müller Josef: Učebnice jazyka českého s cvičebnicí pro školy občanské. Díl III. (V. Suchý.) 246
— Vyučování jazyku mateřskému na školách obecných (B.) . . . 197
Naše světla. 1.—3. (V. Nerad) 276
Novák Viktor: Sudba. (V. Švarc) 250
Shelley Percy Bysshe: Výbor z prósy. (B.) 195
Schulz Ant.: Křížení. (B.) 149
Syllaba Lad.: Nauka o lékařském poklepu a poslechu. Díl prvý: Nauka o poklepu. (S.) 109

NAŠE ŘEČ

ROČNÍK IV. ČÍSLO 1.

JOSEF ZUBATÝ:

O ÚPADKU NAŠEHO KNIŽNÍHO JAZYKA.

(Z instalační řeči rektorské ze dne 3. prosince 1919).

Že stav, v jakém dnes shledáváme jazyk český, není utěšený, jest vůbec známo i uznáno. Vím dobře, že tak nelze mluviti o českém jazyce vůbec. Vím, že veliké vrstvy našeho lidu československého ve všech krajích, od nejzápadnější vsi české do nejvýchodnější vsi slovenské, mluví jazykem, který hlaholí v staré kráse a jadrnosti; vím, že i lid městský, kde se uchránil nákazy vycházející z mluvy některých částí našeho písemnictví a z mluvy lidí, hledajících kdovíco krásného v tom, liší-li se pokud možno od způsobu, jakým se vyjadřuje lid, mluví aspoň v celku jazykem správným; vím, že máme ještě spisovatele, kteří dovedou k lidu mluviti mluvou jeho, mluvou opravdu českou: ale budiž Bohu žalováno, že ve veliké části písemnictví dnešního množí se skoro den ode dne znaky jazykové zkázy, znaky svědčící o nedostatku dobré vůle, o nedostatku úcty k dědictví po našich lepších otcích; znaky ty se z písemnictví rozšiřují do denního hovoru městského a někdy již i venkovského, a nestane-li se přítrž, jest nebezpečí, že jazyk náš, jenž v starých svých památkách a v ústech prostého lidu venkovského krásou a původností svou budí podiv každého, kdo dovede posuzovati vlastnosti jazyka, přestane na konec býti jazykem opravdu českým.

Odkud tato zkáza?

Jedním z hlavních pramenů jejích je naše národní neštěstí, které tolik nám škody přineslo i po jiných stránkách našeho národního života. Měli jsme své základy, z nichž se již vyvíjela knižní mluva česká tak, jako se vyvíjela knižní mluva u národů jiných. Vyvíjela se přirozeným způsobem, tak, že spisovatelé vnášeli do svých děl živý poklad jazyka národního, jenž v nich samých žil. Stáli ovšem

na půdě připravené osvětou cizí, osvětou národů, jež vytvořily skutečné písemnictví před námi: to byla věc, jež urychlila vznik písemnictví českého, vznik knižní mluvy české stejně, jako se dělo všude, kde národ tvořící písemnictví nemusil konati sám prvních prací průkopnických.

Jako jinde, i u nás je vědomá práce mluvnická pozdější než počátky písemnictví samého: jako jinde, i u nás práce mluvnická počala budovati pevné základy mluvy knižní, když se objevovala toho potřeba, t. j. když přirozené změny jazyka živého i vlivy jazyků cizích počínaly rušivě zasahovati v práva knižního jazyka, žádajícího vždy jistou míru ustálenosti. Kam tento vývoj mluvy knižní spěl, vidíme na památkách našeho písemnictví z 16. a 17. století, na př. na spisech právnických, na rozličných knihách doby veleslavínské, na bibli Kralické, na českých dílech Komenského. Nepravím, že bychom dnes psali stejně, jako vidíme na těchto památkách, kdyby nebylo příčin, které přerušily na staletí klidný vývoj našeho písemnictví a jeho mluvy; byly by se dostavily jistě podstatné změny i u nás, jako v každém písemnictví, udržovaném po delší dobu; kdyby se nebylo stalo nic jiného, byl by se zmodernisoval sloh podle směru 16. a 17. století hledající vzory v dílech klasického středověku. Ale byly by se ustálily pevné normy jazykové, měli bychom jedním slovem pevnou tradici knižního jazyka, jako ji mají jiné národy evropské, jako ji mají na př. i Poláci, ač počátky jejich národního písemnictví jsou mnohem pozdější než počátky národního písemnictví našeho. A tato tradice sama by byla chránila náš jazyk knižní škodných vlivů, jež jej ohlodávaly v dobách pozdějších.

Nemusím dlouho vypravovati, co se stalo u nás. Naše národní samostatnost byla povalena, výkvět našeho národa vyhnán do ciziny, zbytek jeho stlačen pod cizí jho, zničená osvěta domácí nahrazena osvětou cizí, národní písemnictví sníženo skoro jen na nejnuznější potřeby života denního, národní jazyk vytlačován z míst, ze kterých se měl na věky ozývati. Cizímu a nepřátelskému panovnickému rodu jazyk český byl jazykem lidu podrobeného, kterému jen z milostivé blahosklonnosti dopřáváno ve skrovné míře místa, který v životě státním a úředním se jen krčil jakousi setrvačností, jejíž síly stále ubývalo. Že by bylo povinností vlády, podati hynoucímu jazyku pomocné ruky, nezdálo se ani přirozeným Čechům, neřku-li jejich utlačitelům. Vrstvy vyšší tímto stálým tlakem odnárodňovány, a zachovaly-li se v ústech jejich příslušníků zkomolené zbytky jazyka domácího, stalo se tak skoro jen proto, že české byly chůvy, které pěstovaly děti panské, že bylo přece

potřebí tolik češtiny, aby se pán mohl dorozuměti se sluhou. Jen ten prostý lid zůstával českým; a setkáme-li se s Čechy ve vrstvách vyšších, čteme-li dokonce i o českých spisovatelích v těchto temných dobách našich dějin, jsou to výjimky a skoro jen mužové, kteří z prostého lidu pošli a věrni zůstali svému původu.

Že v takovýchto dobách nelze očekávati utužování a prohlubování tradice knižního jazyka, že nastati musil a také nastal její úpadek, nemusím teprv vykládati.

Nemusím ani vykládati, že tento úpadek se nejevil jen v písemnictví, že přesahoval z něho i do samého života našeho lidu. Cizí živel ovládl v městech a potlačoval živel domácí: smíme se diviti, že domácí živel i mluvou podléhal živlu cizímu, že se stopy cizího vlivu jevily na jeho mluvě, i když mluvil jazykem rodným? Spíše bychom se divili, kdyby tomu tak nebylo, a spíše bychom se měli diviti, že se tak nestalo měrou hojnější: ale ovšem že naše malá města měla ráz venkovský, a že lid měst větších stále byl doplňován přírůstky ze vsí. A vesnický náš lid zůstal mimo kraje, kde přímo sousedil s obyvatelstvem jazyka cizího, podnes skoro nedotčen cizotou. Tak se stalo, že, odečteme-li něco cizích slov, která se jen jako povrchní smeť nanesla na jazyk městský, i v samé Praze kazů, které by šly do hloubi naší mluvy, ani nebylo veliké množství. Že nedostatek školního vzdělání v jazyce rodném nebyl na prospěch *mluvnické* správnosti mluvy v městech i na venkově, že se prohřešky proti ustáleným mluvnickým zákonům mluvy knižní měrou hojnější nebo skrovnější v této době objevují i v písemnictví samém, nebude se diviti nikdo; ale chyby mluvnické nesahají tak na sám kořen rodného jazyka, jako chyby vyrostlé z cizáckého způsobu myšlení, a jako mají základ v nedokonalosti školního vzdělání, tak mohou i mají býti odčiňovány jeho prohloubením.

V takovémto stavu našli jazyk český naši buditelé koncem století XVIII. a počátkem století XIX. Nebudu vypravovati o událostech a proudech této doby, které byly popudem k počátku našeho národního vzkříšení, nebudu vypravovati o mužích, kteří byli Čechy jen politickým uvědoměním, jimž se však dostalo vzdělání úplně nebo skoro úplně cizího: nesouvisí to přímo s účelem tohoto výkladu. Ale pohled na muže, kteří českým slovem v této památné době počali křísiti svůj lid, je nám podnes a zůstane vždy poučný. Jejich životopisy se čtou skoro naskrze jako variace téhož thematu. Hoch pocházející z místa obyčejně venkovského, z rodiny nezámožné, na př. z rodiny selské, řemeslnické, učitelské, u protestantů z rodiny kněžské atp., přišel na studie; někdy

i bez studií se dopracoval jakéhosi vzdělání. Nových knih českých skoro nebylo, zato bylo leckde ještě dosti často něco knih starých, dosti snadně přístupných: mladík v nich četl a našel v nich mimo jiná svědectví slavné minulosti české krásný jazyk, který se stal vzorem, podle něhož formoval jazyk svůj, jejž si přinesl z domova.

Tato láska a důvěra k staré knize, o níž se tak stále dočítáme v životech našich literárních buditelů, není ovšem jejich výhradním majetkem; je to obměna písmáctví, u našich předků tak rozšířeného, které tak mnohému z nich vlastně nahrazovalo z největší části školní vzdělání. Toto české písmáctví jest asi z největší míry plodem našeho kacířství; bratr nebo jinaký jinověrec, který se dovedl utajiti před pronásledováním v domově, nalézal útěchu v bibli, ve zpěvníku nebo v jiné knize nábožné, v kronice. A nebyli to jen tajní nekatolíci, kteří u nás čtli: byly to i rodiny převedené na katolictví, i rodiny odedávna katolické, u nichž se kniha dědila z kolena do kolena, u nichž nahodilými přírůstky rostla malá rodinná knihovnička. Studenti a mladíci, toužící po vyšší míře vzdělání, z veliké části jen se snažili rozhojniti, co i po této stránce přinášeli z domova. Tato láska k staré knize vysvětluje nám i zjevy v našem písemnictví, které jinak by nám v době okolo r. 1800 zůstávaly záhadnými: vysvětluje nám, jak bylo možno, že se tenkrát tak poměrně často otiskovaly a zajisté nalézaly čtenáře i kupce spisy ze střední anebo i ze staré doby našeho písemnictví, leda jen někdy lehce pro snazší porozumění tu a tam jazykem pozměněné, vysvětluje nám na př., že si náš chudičký literární život tehdejší vyžádal ve 22 letech dvojí vydání Kroniky trojánské, že před 100 lety bylo možno se zdarem se odvážiti nového vydání Hájkovy kroniky, vydání, které dnes by bylo s plným právem nazváno nádherným vydáním bibliofilským.

A tyto knihy byly čteny, a čtení jich vydávalo hojné ovoce v našem písemnictví. Zdálo se, že se přervaný vývoj našeho knižního jazyka zaceluje; nescházely hlasy, aby toto zacelování bylo pouhým napodobením jazyka starého, ale zdravý cit většiny našich buditelů, kteří si z domova přinášeli živý jazyk český, nedovoloval při vší úctě k jazyku starému, aby jazyk tento byl vzkřišován v podobě své mrtvé beze zření ke změnám, jež způsobil přirozený proud jazykového života. Ochranný genius našeho národa tomu chtěl, že z něho tenkráte vyšel muž silného ducha, jehož jméno se zbožnou úctou vždy bude vyslovováno, pokud bude zníti jediné slovo slovanské, Josef Dobrovský, syn prostého českého vojáka, v němž láska k staré knize české, zúrodněná dů-

myslem, jemuž těžko hledati rovně, a učeností, jež se prostírala daleko přes jazyky slovanské, dala vyrůsti neomylnému zákonodárci českého jazyka. Tyto všecky okolnosti nám vysvětlují zázrak, že po staleté tmě mohly na svět vyjíti tak zářivé ukázky jazyka českého, jako je Jungmannův překlad Attaly, Čelakovského Ohlasy, Palackého Dějiny a ostatní základní kameny našeho nového písemnictví. *Obnovená souvislost s jazykem starým, zúrodněná živým a zdravým jazykem lidovým a zocelená pevnou stavbou mluvnickou,* jest onen čarovný prut, který křísil jazyk, zapadlý v troskách staré samostatnosti a slávy české.

Ale bohužel i zde bylo málo vyvolených. Vedle nejdražších jmen našeho literárního vzkříšení čteme na knížkách z oněch dob i četná jména mužů, někdy i žen, jejichž síla zůstává za vůlí. Psali, jak uměli, a nedivme se, že při nedokonalém stavu tehdejšího školství českého a po přervání souvislého proudu v českém tvoření písemním nepsávali vždy tak správně, jak by bylo bývalo třeba, aby nebylo znáti následků těžké rány, která stihla všechen náš národní život. Dějiny českého písemnictví po této stránce nejsou ještě napsány; teprve naši potomci budou v nich čísti, jak vedle mistrů českého slova tovaryši a učedlníci zápolili s jeho obtížemi, jak se na nich mstil nedostatek souvislé tradice ve vývoji knižního jazyka. Jazyk starý znali mnozí více nebo méně nedokonale, a snažili-li se psáti češtinou vyšší, povznesenou nad denní hovor, zabřídali i do nejapností nám druhdy směšných. Nejlépe se dařilo těm, kteří neusilovali dostati se k metám, k nimž dospěti neměli síly, těm, kteří se spokojovali tím, že psali způsobem lidovým: tu se jim přes některé naivnosti mluvnické, jež jim rádi odpouštíme, dařívaly věci, které zůstávají nedoceněným dosud pramenem lidové mluvy tehdejší. Lidová mluva tehdejší i v městech byla přes některé povrchní kazy přece jen češtinou jadrnou, protkanou idiotismy, po nichž dnes není stopy: a češtinu takovou, abych uvedl jediný příklad, nalézáme v Tylových povídkách a divadelních skladbách lidových. Skvělý doklad, jak duchu povolanému živá čeština lidová se mohla bez skutečné znalosti jazyka starého státi pramenem, z něhož plyne jazyk schopný vyjadřovati se způsobem v nejlepší míře českým, nalézáme ve spisech Boženy Němcové. Ale nechci ani nemohu se o těchto věcech šířiti, jak by zasluhovaly.

Přes slibné počátky nového písemnictví českého nepodařilo se vybudovati skutečný, pevný most přes propast ve vývoji českého písemnictví, vzniklou zastavením českého národního života v 17. století. Neustálil se knižní jazyk český tak pevně, jak toho potře-

buje knižní jazyk zejména k tomu, aby byl chráněn proti zbytečným novotám, rušícím jeho klidný, souvislý vývojový proud. Přál bych si, aby mi bylo dobře rozuměno. Není jazyka, v jehož dějinách by stále a stále nevznikaly novoty, které, ukáží-li se prospěšnými a souhlasnými s rázem jazyka, nalézají časem místo v jeho formě knižní. Ale jsou to změny, které vznikají přirozeným životem jazyka samého, vyrůstají z něho samého, jsou dílem celé společnosti, mluvící týmže jazykem — a na rozdíl od nich jsou zase změny libovolné, pocházející z půdy ležící mimo vlastní vývojový proud knižního jazyka, vnášející do něho živly jemu cizí. Pevná tradice chrání knižní jazyk proti takovýmto živlům cizím, slovo, tvar nebo rčení nechráněné tradicí zůstává, kde tradice vůbec jest, tělesem cizím v živém organismu jazyka knižního, které se mu jen výjimkou asimiluje. Musí býti zvláště podstatná potřeba novoty, aby se ujala novota pocházející odjinud než z organického celku knižního jazyka samého, na př. potřeba pojmenovati pojem nový, o němž posud nebývalo řeči; kde toho není, novota se těžko ujímá. Příklady takovéto stálosti, uzavřenosti knižního jazyka proti novotám v něm samém nezaloženým našli bychom v nejbližším okolí: jak je stálá po této stránce na př. němčina, franština, polština!

Jinak je v jazyce bez pevné knižní tradice. Pro příklad daleko choditi nemusíme: máme jej v dějinách svého vlastního nového písemnictví. Nenašli bychom snadně druhého jazyka, který by se byl stal předmětem tolikerého novotaření jako jazyk náš; a z největší míry zbytečně, protože novoty obyčejně vstupují na místo, na kterém s dobrým právem dávno sedí starý zvuk, staré slovo, starý tvar. Nebudeme mluviti o pokusech, které nenašly půdy ve skutečném životě našeho jazyka, na př. o pokuse Ziakově a jiných, dodati spisovné češtině lahodnějšího znění nepřehlášenými tvary moravskými, o pokusech, obohacovati ji mluvnickými tvary, jichž nemá a bez nichž vždy dovedla obstáti, jako infinitivem minulým (dělavšeti), příčestím budoucím (buda dělati): pokusy tak násilné dovedla čeština spisovná se sebe střásti i bez jazykové tradice. Ale mnohými věcmi byla naše knižní čeština zanesena a znešvařena za minulých sto let, kterých snadně ji nezbavíme, dovedeme-li ji jich ještě vůbec zbaviti; a nedostatku jazykové tradice pomáhala při tom věc, o níž si netroufám rozhodovati, pokud se zakládá v naší povaze národní, pokud je povahovým rysem všelidským. Je to naše ochota, napodobiti vše nové, jen je-li to dosti neobyčejné, a vidíme-li to na osobách, které nějak vynikají — třebas jen zdánlivě — nad rovinu obyčejnosti.

Člověk, který nenosí kroje chráněného krojovou tradicí, chápe se všech novot módy, chápe se jich tím ochotněji, čím více se liší od toho, co dosud nosil, a čím větším pánem se mu zdá osoba, na níž novou módu vidí; a právě tak se u nás děje se slovem.

Toto opičení, nezdržované tradicí jazykovou, je nad jiné důležitým pramenem jazykové zkázy, pramenem, který je v podstatě týž, ať je sám živen odkudkoli. Opičíme se po němčině, která nám posud byla skoro jediným mostem, přes který k nám přicházelo světové vzdělání, sloh úřední, obchodní, společenský a jiné věci podobné; a toto opičení, které se u nás rozmohlo měrou tak strašnou vlastně teprve v posledních desítiletích a které se vlastně rozmáhá denně před našima očima, protože od novin a obchodních ceníků až do krásné a vědecké literatury zůstáváme otroky německého trhu, zavedlo nás tak daleko, že jsme skoro již zapomněli po česku mysliti. A že se v nové době aspoň počínáme ohlížeti i po jiných národech bez německých skel, objevují se u nás vedle germanismů již i jiné napodobeniny cizích jazyků; jako se k nám již v době starší vtrušovaly latinismy, potkáváme se dnes s rusismy, gallismy. Cesta těchto cizomluvů je vždy táž: osoba nebo osoby obírající se jazykem cizím, přejmou cizomluv v svůj hovor nebo v svůj způsob psaní, a ostatní způsobí náš napodobivý zvyk.

Tímto napodobením se šíří a zobecňují i zbytečná a druhdy i nesprávná slova česká. Slova, která v živém jazyce dávno zanikla a žijí jen v slovníce, vytlačují v písemnictví slova, jež si vytvořil sám jazyk živý, a slovo vyšlé z obyčeje se uvádí do jazyka knižního, třeba se mu musíme učiti jako slovu cizímu. Říkáme *najmě*, ač stejně, ale srozumitelně bychom mohli s jazykem živým říkati zejména, zvláště. Stará slova nám samým jsou slova cizí, a jako nerozumíváme slovům cizím, nerozumíváme ani zastaralým slovům domácím, a užíváme jich pak s významem chybným. Co z toho, že na př. *záhy* znamenávalo naše »včas, zavčas«? Nám se zalíbilo v tomto slově, a klademe je místo *brzo* jen proto, že nám zní neobyčejně a proto vzácně. Proto vybíráme i slova nářeční a vytlačujeme jimi slova v češtině jindy obvyklá: naši otcové říkávali *učedlník, učedník*, my říkáme po moravsku *učeň*. Komolíme slova docela libovolně a slovo zkomolené vytlačuje tvar správný: někoho napadlo říkati *oproti* místo *proti*, a každý, kdo chce mluviti pěkně, říká po něm. I pouhé omyly, plynoucí z nedokonalých vědomostí mluvnických, bývají nám pramenem novot, jen když poskytují něčeho, čeho nemá prostá mluva lidová. Naši předkové říkávali místo *vždy* také

veždy, toto *veždy* v starých spisech někdy před sto lety chybně se čítalo *vezdy*, a *vezdy* místo *vždy* některým dnešním spisovatelům je slovem, kterého si šetří na nejvzácnější příležitosti.

Toto napodobení je také největší příčinou, že se před našima očima ujímají mluvnické nesprávnosti, často jen proto, že znějí nezvykle a proto našemu uchu lahodně. Nevím, jak se stalo, ale znalost mluvnice, bez které u jiných národů vzdělaných nedím spisovatel, ale vzdělaný člověk jest nemožný, u nás, i u mnohých našich spisovatelů klesá pod míru, jaká by se měla pokládati na školách za podmínku postupu do vyšších tříd. Uvázlo někomu v paměti, že se má říkati *on vidí* i *oni vidí*, ne oni *vidějí*, na obrátku si utvořil podle toho na př. *oni smí, oni jí* místo *smějí, jedí*, a dnes s výjimkou několika spisovatelů skutečně vzdělaných mluvnicky tak píše i mluví každý, kdo chce mluviti a psáti správně.

Místo tradice jazykové, začleněné do celého proudu jazykového vývoje, jest u nás holé napodobení nahodilých vzorů, jež se stále mění podle toho, jaký vítr módní zavane. Ani se nestaráme, jest-li módní slovo správné či nic, stačí nám, lišíme-li se jím od prostého lidu. A máme-li očistiti bohaté dědictví po našich předcích, jazyk český, jehož dar nám svěřil Bůh, máme-li jej povznésti z kalu, v němž jej zavalila zloba osudu a naše vlastní vina, je svrchovaný čas, abychom všichni, kteří můžeme, přiložili i zde ruky k dílu; a může, kdo chce, a zde přece chtíti musí každý věrný syn svého národa! Lid náš zachoval toto dědictví přes hrůzy minulých dob do našeho národního vzkříšení, zachoval je přes chyby našeho nového písemnictví do našeho osvobození; dobrý genius náš v jazyce bratří našich slovenských, od nás přes tisíciletí odervaných, otevřel nám nový zdroj očistný; veliké události, jež jsme právě zažili, otvírají nám bezprostřední výhled do osvět a jazyků západních i do jazyků slovanských, v nichž viděti můžeme, že se lze o tolikerých věcech vyjadřovati i jinak, než se vyjadřuje jazyk, který do včerejška byl skoro jediným naším vzorem. Není ještě vše ztraceno; ale nastává veliká práce, máme-li drahé dědictví odevzdati čisté našim budoucím.

A jaká to má býti práce, učí nás veliká učitelka života, historie. Od ní se musíme učiti, abychom odčinili veliké chyby, jichž jsme se dopustili svou vinou i bez své viny, abychom pokračovali na dobrých cestách, jež z historie poznáváme. Vláda bývalá, jež měla viděti svatou povinnost v tom, aby vší silou povznášela život národa, který se bez jejího přičinění hlásil k novému životu, viděla milost v tom, když dovolovala, aby lidé, kteří měli býti jejími služebníky, mohli si osvojovati nejnutnější míru znalosti ja-

zyka lidu, v němž jí měli sloužiti: vláda nynější, vláda naše musí napravovati hříchy své předchůdkyně. A snad neporušuji úředního tajemství, prozrazuji-li zde, že tato naše vláda, a především naše ministerstvo školství a národní osvěty, jest si vědoma této své svaté povinnosti. Již se kladou základy českého ústavu jazykového, ústavu, jehož úkolem bude vykopávati zapadlé poklady našeho jazyka starého, odkrývati krásy našeho jazyka živého, zvláště lidového, těžiti touto prací, co lze vytěžiti na potřeby našeho samostatného života národního po stránce jazykové, stíhati pevnou rukou nepravosti páchané po této stránce a připravovati i zde našemu národu lepší budoucnost.

Ku práci volám všechno naše školství, které musí položiti pevnější základy jazykového vzdělání, než kladlo posud, zvláště v dobách posledních. Ku práci volám naše spisovatelstvo. Kéž vidí vzor svůj v Havlíčkovi, jenž tak výmluvně dovedl mluviti k lidu svému mluvou jeho, jenž se k svému úřadu apoštolskému zbrojil studiem české bible, studiem naší lidové písně; kéž vidí vzory své v našich buditelích, kteří se s úctou k jazyku starému i k živému jazyku prostého lidu pokoušeli budovati pevnou tradici českého jazyka knižního, ale neměli síly sami ji vybudovati bez činné pomoci vlády, bez stejného úsilí všeho spisovatelstva českého.

A ku práci volám především vás, naše budoucí, mládež akademickou. Kéž v šlépějích našich velikých buditelů kráčejí ti, kteří jsou povoláni, aby byli učiteli svého rodného jazyka. A nejen ti, ale vy všichni, kteří volíte dráhu učitelskou vůbec: s vděčnou hrdostí vzpomínám v tento pro mne tak významný den, že největšími učiteli jazyka českého nám, když my jsme sedali v lavicích střední školy, nebyli naši učitelé češtiny, nýbrž náš učitel dějepisu, všem nám nezapomenutelný ředitel Václav Zelený, s naším učitelem řečtiny, profesorem Bohdanem Jedličkou. A i vy, kteří jinak budete sloužiti našemu lidu, kéž stejnou měrou vždy dbáte čistoty svého jazyka jako jiných velikých úkolů, které na vás čekají. Úředník našeho svobodného národa nikdy nezapomínej, jak ubližoval našemu jazyku úředník, který českými slovy psal a mluvil po německu; kněz na kazatelně, lékař u lože nemocného nikdy nezapomínej, jaká síla je v slově sebe prostším, je-li to slovo nejen upřímné, ale i slovo čisté, prosté vší cizoty a strojenosti.

DROBNOSTI.

KONEČNĚ, POSLÉZE.

K výkladu o těchto slovech v č. 8 loňského ročníku nás došly některé poznámky, jichž nesmíme pominouti mlčením.

Pan F. B. četl v Krameriově vydání Letopisů trojanských z r. 1812 v popise Hektorova boje s Řeky (168) větu »poslléz Řekové kůň Hektorův pod ním zaklali«, kde slovo poslléz patrně znamená »konečně«. Kramerius vydal Letopisy asi podle tisku z r. 1488 (starší vydání, tištěné podle obyčejného mínění v Plzni r. 1468, je příliš chybné a Gebauer dobře věděl, proč v svém semináři dal excerpovati vydání pozdější) a celkem nechával jeho znění bez podstatných změn. Měnil skoro jen staročeské hlásky a tvary, jež by byly ztěžovaly čtení čtenáři dnešnímu, staré češtiny neznalému; činil to obyčejně správně, ale někdy prozrazuje jeho úprava i nedokonalost tehdejšího mluvnického vzdělání (tak na př. jej svedly některé staré tvary sloves táhnouti a zváti, že sestrojil neslýchaná slovesa tížiti, těžiti = táhnouti a zůviti, jež upomínají na slovesné tvary střežiti, skoliti, vížiti = vázati, vzniklé podobným mluvnickým nedorozuměním). Na místě, o něž zde jde, slovo posléz přidal ve významě »konečně«, jejž okolo r. 1800 známe i odjinud; obě vydání stará mají prostě »neb biechu kuoň jeho pod ním zaklali«. Starý překlad Letopisů ve významě »konečně« má ještě správné najposléze, jež Kramerius nechal (nejposléze 231); Achilles v řeči, v níž chce Řeky přiměti, aby nechali boje, praví m. j.: »i já již skrze mnohé rány mnoho sem své krve vylil s vámi, a najposléze od Hectora takú sem ránu strpěl, jíž jsem sě nenadál zhojiti«.

Jediné místo, na němž bychom *snad* směli hledati posléz s významem podobným dnešnímu, bylo by u Krameria na str. 17, kde oba staré tisky mají také posléz. Řekové vedením Jazonovým a Herkulovým přistáli (Kramerius obyčejně píše ještě správně »přistali«) na břehu trojském a král Laomedon poslal k nim posla, jenž je jménem královým vypovídá; Herkules tomuto poslu m. j. praví: »Pověz králi svému, žeť posléz zajtra z jeho země ovšem vyjedeme«. Původní text zní: »Secure referas regi tuo, quod ad plus die crastino de terrae suae statione penitus discedemus«; a poněvadž ad plus je polatiněný franc. výraz au plus (tout au plus; Du Cange má jiný podobný doklad z r. 1200), chtěl spisovatel říci »že nejdéle zítra odjedeme«, tedy něco, co by Čech v 15. st. byl mohl vyjádřiti slovem konečně (N. Ř. III, 227). Ale lze po-

chybovati, že by náš překladatel byl uměl francouzsky nebo znal francouzskou latinu, a nevíme tedy, jak předloze rozuměl a co chtěl říci (snad chtěl říci, že Řekové později, zítra, odjedou); a jisto jest, že by toto byl jediný starý doklad, kde by posléz znamenalo naše nejdéle (ne přímo naše dnešní konečně).

Kde překladatel Kroniky chtěl říci »konečně«, řekl tak, a nic se v 15. stol. nebál brusičů naší doby. Začátek 6. knihy zní: »A když král Priamus... srozumě (= srozuměl) o nepřiezni řecké,... umysli (= pojal úmysl) konečně vojsko silné do země řecké vypraviti«; v knize 4, 2 čteme »a v ta doby (= v tu dobu) byl by král Laomedonta konečně svítězil, ale...« (= byl by dobyl konečného vítězství); a pod. j. A nebál se brusičů ještě ani Kramerius; nechával »konečně«, kde to slovo našel v starém tisku.

K str. 232 nás poučují prof. Flajšhans a »čtenář N. Ř.« z Podolí u Prahy, že zkratka St. sw. u Jungmanna znamená bratrský »Spis velmi užitečný a potřebný o stavu svobodném a manželském« (v Ml. Boleslavi 1523, v musejní knihovně pod značkou 25 E. 14). Spis tento cituje Jungmann dosti často, ovšem se zkratkami obyčejně zřetelnějšími (St. swob. a m., St. sw. a manž. a j.); mne popletlo sw. C., v čem jsem větřil — ani bych se tím neměl mnoho chlubiti — nějakou sv. Cecilii nebo něco podobného. C. 3 znamená ovšem 3. list archu C; přečetl jsem celý Spis a pásl po Jungmannově dokladě, ale nenašel jsem ho ani na udaném místě ani jinde, při čemž rád uznávám možnost, že nehrubě poutavý obsah této knížky chvílemi uspával mou pozornost. Podíval jsem se i na některé stránky podobného spisu z téhož roku, přivázaného v musejním exempláři (»Tento spis o manželstvie...«), ale také marně. Jungmannův doklad zní »že anjelé po nebi — jako poslijz stvořeni jsou byli«; ať je doklad ten odkudkoli, jeho slova mohou znamenati (a spíše také znamenají), že andělé byli stvořeni později než nebe, ne že byli stvořeni naposledy, »konečně«. Přidávám, že poslíz místo posléz r. 1523 (k tomu ve spise psaném 1509) by poněkud překvapovalo; *lé* v této době (a také ve Spise samém) nebývá ještě změněno v *lí*. I toho se smíme dovolávati, že také Spis zná s významem asi »konečně« správný tvar najposléze; F 5, 6 se překládá v podobenství o desíti pannách (Mat. 25. 11) »najposlézé pak přijdou i ostatné panny«. A tento doklad učí také, jak blízko si jsou pojmy »později, potom« a »nejpozději, naposledy, konečně«: Kralická bible zde překládá »potom pak přišly i ty druhé panny« (věrněji podle znění řeckého, kdežto najposléze je lat. novissine z Vulgáty).

Není tedy ani nyní bezpečného dokladu starého, kde by *posléze* znamenalo »konečně«, zato však je hojně dokladů jiných, v nichž znamená, co podle tvaru znamenati má, totiž »později«. Z.

*

Článek pana profesora Jos. Zubatého v čísle 8. dvojnásob mne zajímal. Především tedy a vůbec proto, že se jím dokazuje, kterak slovo »konečně« je docela správné ve smyslu, v jakém ho užíváme, chtíce jím naznačiti tolik, jako Němec naznačuje svým »endlich«, a že »posléze« znamená něco jiného. Do své šedesátky — a myslím, že ještě o nějakou chvíli déle — psal jsem důsledně *konečně;* před tím snad nikdy jsem nenapsal *posléze*, anebo málokdy. Toto slovo nějak se mi nelíbilo. Ale pojednou jsem byl váženým filologem upozorněn, že *konečně* jest nesprávné; že máme psáti *posléze*. Sice »Jungmann« dával za pravdu mému původnímu instinktu, ale já, nechtěje vzbuditi zdání, že pohrdám dobrou radou, a domnívaje se, že od časů Jungmannových zatím byl zbadán pravý význam slova »posléze«, počal jsem také psáti *posléze*, ač i teď mi slůvko to bylo silně proti srsti. Psal jsem obě slova střídavě. — Tu vyšel článek pana prof. Zubatého, i měl jsem radost, že jsem svým »konečně« snad nikdy nechyboval. A když jsem dospěl ku plánskému *poslíž*, teprv mě věc zajímala. Vzpomněl jsem na dívku, kterou jsme měli před několika lety v domácnosti. Pocházela ze Lhoty Smetanovy u Čimelic v krajině písecké a mluvila češtinou tak správnou, až mě to překvapovalo. Sotva kdy jsem z úst dívky služebné slyšel jazyk tak čistý. Pochválil jsem ji a vzdal jsem úctu jejímu bývalému učiteli. Jsou vzácní takoví učitelé. A tato dívka tedy častěji pronášela zvláštní slůvko: *Poslíž*. Byla někam poslána, vrátila se a řekla: »Mám přijít poslíž — chlebíček bude poslíž.« — »Do kostela půjdu poslíž« atd. A všechno to znamenalo *později*. Soudil jsem, že by Vás i pana profesora Zubatého zajímala tato zvláštnost a že by to bylo potvrzením jazykového zvyku plánského. Abych však byl zcela bezpečen svou věcí, dopsal jsem řečené naší bývalé pomocnici, která se za války vrátila domů a tam se provdala, co a jak s tím slůvkem jest, načež mi mladá hospodyně odpověděla takto: »Co se týče toho slova *poslíž*, užívá se u nás i v okolí ještě dnes a dosti často, jak staří lidé, tak i mládež. Užívá se to na místo slova *později*, a *nikoliv jako konečně*.«

Libo-li, račte těmto mým řádkům dopřáti místa v »Naší Řeči«.

Ignát Herrmann.

V Praze v lednu 1920.

ZNOVU.

Vlastní bratr krásného slůvka spolu ve složeninách je *znovu*: kde Němec skládá slova s neu-, tam dnešní vzdělavatelé jazyka českého kladou znovu. Jak to je pohodlné: neuerrichten — znovuzříditi, neuerbauen — znovuzbudovati,, neueröffnen — znovuotevříti atd.! Brzy budeme říkati a psáti: »Pane X., ještě jste neznovuzřídil svou kavárnu? Neznovuotevřete ji ještě?« »Pane Y., neznovuvydáte ten egyptský snář?« Slovíčko znovu je vlastně ještě pohodlnější než spolu; spolu říkáme i po česku (vedli se spolu, šli spolu na pivo a pod.), místo »učeného« znovu však se po domácku říká znova, a tak se v nás neježí cit, spojujeme-li po německu znovu, jak se po česku podobná slova nikdy nespojovala (přece jen by se nám příčilo, mluviti o znovazřizování, znovaotvírání; aspoň na počátku, než bychom se osmělili). Chudáci naši předkové; nedovedli znovuzřizovati, znovubudovati, byli rádi, mohli-li obnovovati, opravovati, ba musili si pomáhati i dvěma slovy, co bylo zavřeno, zase nebo znova otvírali, a rozuměl jim dokonce i člověk, který ani čísti neuměl.

Za oknem jsme na jedné z hlavních tříd pražských čtli na knihkupeckém oznámení slovo »znovuvydání«. V duchu vidíme, jak se jeho pachatel blaženě usmíval, když je tvořil. Neuausgabe — znovuvydání. Ať dovede franština nebo jiný z t. zv. světových jazyků, co pod naší bezcitnou rukou dovede podle německého vzoru čeština! Ty si jak tak pomohou nějakým ubohým »novým vydáním«; ale je to německé »Neuausgabe«?

Aby se čtenář nemýlil: toto »znovuvydání« nevytvořil snad nějaký německý nakladatel, který líčí v republice mizerný překlad nějakého krváku na české kapsy. Tuto ostudu udělalo české knihkupectví Vilímkovo Jiráskovi. Vyvěsilo za sklem o vánocích list, jemuž papírové visuté pečeti se snaží dodati starobylého rázu, s těmito slovy: »Velkým překvapením pro českoslov. mládež je znovuvydání již dlouho rozebraného díla Al. Jiráska Staré pověsti české« atd. Koho to mají u Vilímků na takové práce?

Co toto korigujeme (17. ledna), ta krása u Vilímků ještě visí.

DIVNÁ PORUCHA ŘEČI.

Před lety vydávali K. Lazarus a H. Steinthal »Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft«. Tam jsme čtli jednou o dělníkovi z Čech nebo ze Slovenska (nevíme již dobře), kterého léčili v nějaké berlínské nemocnici. Měl kromě základní nemoci také divnou poruchu řeči: před slova obyčejná přidával

jiná slova docela záhadná, nesrozumitelná. Podvlečkám na př. říkal místo Hose na úžas učených hlav berlínských Gatie-Hose (čti Gatě-Hose); a tenkrát jsme si vzpomněli, že i u nás se objevují časem lidé, kteří téže užitečné části oděvu říkají katěhózny nebo také kaťahózny (s odpuštěním). Podobný »případ« se nám naskytl v prosinci; v kterémsi časopise prosí kdosi v úvodě výkladu o »našich českých skladatelech« (jsou tedy i na př. naši němečtí skladatelé): »Budiž mi dovoleno zahájiti tuto studii malým úvodem *historicko-dějinným.*« Nebožtík prof. Raýman říkával o podobných záhadách: »Na to by se měl někdo habilitovat.« Upozorňujeme na tuto poruchu naše mladé učence; mohl by na př. hned někdo vysvětliti, která část nového slova »historicko-dějinný« je vlastně takovým záhadným přívěskem.

BREJŠKA.

»Brejška jde na odpočinek!« Tato novoroční zpráva o restauratéru, známém z Prahy po vší republice, povzbudila hned tři vděčné duše mezi našimi čtenáři k otázce, co jeho jméno vlastně znamená. Takové otázky nebývají vždy vhod; vlastní jména osobní a místní bývají tvrdé oříšky, již proto, že jejich významu se domakáváme vlastně teprv samým výkladem a jest tedy nebezpečí, že se dostaneme do čarodějného kruhu známé logické chyby. Ale jméno Brejškovo je jasné, jako bylo jasné u něho v jeho lidumilné činnosti vše, od pohledu až do toho božího daru.

Brejška, podle přísných pravopisných pravidel vlastně Brýška, jest zdrobnělý tvar příjmení Brejcha, Brýcha. A příjmení na -cha (nebo -chek, -ša, -šek, -ška, -šík, -chan, -šan, -chata, -šata atd.) nejčastěji bývají původně domácké tvary křticích jmen (Brikcí z Licska tomu říká 35, 1 jméno neb příjmení pochlebné). Václavovi říkávali a posud říkávají Vácha, Váša, Vachek, Vašek, Váška, Vacháč, Vašata, Vach, Vašík atd., a po některém Václavovi dostával příjmí Vácha atd. celý jeho rod. Takových jmen máme množství; je to způsob tvoření, jehož počátky sahají do doby praslovanské. A tak je i Brýcha (Brejcha), Brýška (Brejška), Brychek, bezpochyby i Brychta (Brichca u Dačického z Heslova 1, 74?) z domáckého nebo pochlebného tvaru křticího jména lat. Brictius (ne Fabricius, jak se někdy také říkává), které ve znění Brikcí, Brykcí bylo u nás v starší době dosti časté. Tvar Brýcha (Brajcha) známe na př. z r. 1546 (Arch. č. 28, 703), Brychek z r. 1512 (»Brykcí řečený Brychek, rychtář z Konobrž«, 19, 140), Brychta z r. 1535 (19, 183) a

1517 (19, 577). V Tomkových »Základech« se objevuje r. 1364 pekař Brischa; snad se jmenoval Brýša (totéž jméno snad měl muž ženy novoměstské, která se objevuje r. 1380—81 jako Margaretha Bryssonis, Margaretha Bryssin).

Z pražského Adresáře (1910) přidáváme k těmto starým dokladům příjmení Brych (Brich), které jest asi téhož původu. Také příjmení jako Brixi, Bryksi, Brix, Briksa a pod. jsou bezpochyby ze křticího jména Brictius, ale nevíme, jsou-li to tvary české či německé. Zná někdo z doby dnešní příjmení Brýša (Brejša, Bríša)?

NOVÉ GERMANISMY.

V denní zprávě našeho Národního shromáždění, tedy v článku původním, ne přeloženém z němčiny, čtli jsme v »Nár. listech« dne 19. pros. 1919 větu »tento referát... byl počátkem dnešní schůze N. S. *rozdělen* tiskem«. Rozděliti znamená z jediného celku udělati několik částí; »rozděliti referát« by mohlo znamenati jen: poděliti částmi referátu, jejž by vlastně měla poříditi jediná osoba, několik referentů; ale »rozděliti referát tiskem«? I nějaké množství referátů bylo by lze rozděliti mezi účastníky; ale musilo by se říci, že referátů (anebo jejich otisků) bylo více (toto jejich množství je právě celek, jenž se rozdělil). Nezbývá, než hledati, jaké asi německé slovo tanulo *českému* novináři na mysli i bez německé předlohy; a tak bychom konečně našli, že se opičil po německé větě »das Referat wurde im Druck verteilt«. To by ovšem po česku znělo asi »referát byl *rozdán* tiskem«.

»Den příští schůze a denní pořádek její bude... sdělen *písemnou cestou.*« Pravda, takovéto »cestou« = im Wege jest germanismus stáří již ctihodného, o »písemné cestě« snad přece však jen ještě nebývalo u nás řeči. Ale ovšem, »písemnou cestou = auf schriftlichem Wege« zní tak krásně po rakousku! A jak chudince naproti tomu pouhé »*písemně*«!

O nesnázích, jež bývalý německý následník ještě r. 1914 působíval otci a jeho vládě, vypravovaly »Národní listy« m. j. takto: »Jest ještě pamětivo, že tento princ nerozpakoval se přijíti do říšského sněmu a tam demonstrovati proti kancléři.« Co se tvaru pamětivo týká, jest to asi tisková chyba místo pamětlivo; víme sami dobře (a naši čtenáři s námi), jaké kousky dovede vyváděti jinak nevinná literka *l* v době válečné a poválečné otlučených zásob sazečských. Tedy »jest ještě *pamětlivo*«: tak se nikde neříká, a napsal-li tak český novinář, učinil to jen v dojemné snaze do písmenka zachovati z německé předlohy es ist

noch erinnerlich«. Čech by řekl »jest (máme) ještě v živé paměti, jest ještě vůbec (každému) známo« atp. Pravda, v starém jazyce přídavné jméno *pamětlivý* mívalo nejen význam činný (kdo má na paměti), ale i trpný (co máme nebo míti máme na paměti); v listě z r. 1468 (Arch. č. 4, 153) čteme na př. slova »jakož jich (odbojných pánů) štědrý (= hojný) klam v písmě i v sloviech dosti pamětliv jest«, Chelčický v Postile (111 b) píše »ale toto pamětlivé jest (máme míti na paměti), že...«, Tovačovský v Hádaní (13 b) »jakožto božství Kristovo jest větší (než tělesenství), pamětlivé (= nevyjde nikdy z paměti) a zůstávající«. Ale jazyk náš si širší význam tohoto slova zúžil na význam činný, a užívati ho ve smysle trpném je tak proti zvyku jazyka dnešního, jako kdyby kdo naopak na př. říkal po staročesku o strašpytlovi, že je »strašlivý«.

V novinách byla zpráva, jak bývalý náčelník rakouského generálního štábu, baron Conrad, již dávno před světovou válkou ji předpovídal a radil, aby Rakousko bojem nejbližší své nepřátele zničilo, než bude pozdě. Ukazoval prý, »že válka nemá pro nás (t. j. pro Rakousko) žádných čák, udeří-li na nás naši nepřátelé, a to Rusko, Srbsko, Černá Hora a Italie současně. *Těm všem jsme my vojensky sotva dorostli.*« Tato věta byla i v novinách tiskem zvláště vytčena, ovšem z jiné příčiny než u nás: my tím přibíjíme výraz »těm jsme sotva dorostli«, otrocky věrný překlad něm. »diesen sind wir kaum gewachsen«. Čech by přece řekl »na ty na všecky nestačíme, těm všem neodoláme, těch všech nezmůžeme« atp.: ale to by právě bylo po česku!

SBÍREJME VÁLEČNÁ SLOVA.

Válka způsobila převrat nejen v poměrech politických a hospodářských, ale zasáhla svou tíhou do všech projevů lidského bytí, změnila život národů, společenských vrstev i jednotlivců. Spousta lidí byla vytržena ze svého povolání, z kanceláří, z učeben, z dílen a obchodů a vržena na celé roky do zákopů, na nejrůznější bojiště od západu evropského až na nejzazší východ asijský. Jejich způsob života se na léta až do kořene změnil, množství nových představ, nových a mocných dojmů zaplavilo jejich duše. Přicházeli do styku s tisícerými věcmi dotud neznámými, které s sebou přinesla válka a pobyt v cizích krajích, ocítali se v tisícerých situacích, o nichž se jim do války ani nesnilo. A neméně hluboké otřesy a převraty způsobila neblahá pětiletá vojna i v životě těch, kteří zůstali doma, u svých rodin, ve svých povoláních. Jejich zájem stržen byl na dlouhou dobu k věcem, jimiž

se plnily noviny a dopisy z bojišť, ze zákopů, z etap, z celého toho ohromného dějiště války. I v jejich životě, třeba nebyl přímo zasažen hrůzami války, zanechala válka hluboké stopy, zasahujíc do něho na místě nejcitlivějším, v péči o chléb vezdejší. Poměry zásobovací, nákupní změnily se podstatně, starosti o to, co jísti a čím se odívati, zatlačovaly všechny ostatní starosti do pozadí.

Je přirozeno, že všechny tyto poměry a otřesy zanechaly stopy i v jazyce, který jest výrazem života. Se všemi těmi novými a nebývalými poměry, dojmy, věcmi, zřízeními, styky atd. navalila se do jazyka i spousta nových slov, jichž bylo třeba na jejich označování, slova, jež vznikala doma a jež přinášeli s sebou příslušníci našeho národa z bojišť a ze zemí cizích, slova, která se rodila sama, v ústech lidu, i slova, jež vědomě tvořili jednotlivci v kancelářích, v redakcích, v knihách, v poli a j., slova domácí i cizí, často zkomolená a českému uchu přizpůsobená, slova i rčení dobrá i pouhé napodobeniny slov a rčení cizích. Jen namátkou možno sebrati celou kytici zbrusu nových slov, jichž před válkou nebylo; válka nás seznámila s ponorkami, s náporem, se skvrnivkou, se zázemím, podvýživou a pod., vytvořila »keťasa« se všemi jeho odvozeninami (keťasovati, keťaský), přinesla nám darem různé tv -enky, od chlebenek až do tabáčenek a j. Tíseň zásobovací zlidovila slovo »aprovisace«, vtiskujíc mu zároveň významy nové (na př. míti dost aprovisace, t. j. potravin, tlačit se v aprovisaci, t. j. v aprovisační kanceláři), rozšířila slovenské a moravské »batoh« ve tvaru »baťoch« (s baťocháři), dala mnohým slovům starším nebývalé významy z příčin buď známých, jako při slově »odpoutání«, nebo neznámých dosud, jako při rozšířeném vojenském názvu »ulejváků« a »ulejvání«. Před válkou nikdo by byl nerozuměl větě, že u aprovisace je »fronta« nebo že žena »stála od pěti hodin na mléko«. A to je jen nepatrná ukázka výrazů nejobyčejnějších, vzniklých v poměrech našich, celkem přece jen normálních; oč bohatší kořist bylo by možno nasbírati tomu, kdo prožil válečná léta v zákopech, v etapách, v poli! Jaké bohatství slov zrodilo se asi v životě našich sibiřských armád, lze poznati jen z ukázek ve zprávách, které o nich podávají jejich příslušníci nebo hosté (V. Červinka a j.).

Všechna tato nová slova, nová rčení, nové vazby, významové obměny slov starších jsou velice cenným materiálem nejen jazykovým, lexikálním, ale i kulturním a historickým. Mnohá ze slov válečných zapadnou zase v zapomenutí s poměry, které je vytvořily, ale mnohá budou žíti dále, budou se dále měniti jako jiná

slova a budoucímu historikovi jazyka bude často svízelným úkolem rozřešiti při jejich vývoji významovém to, co je nám dnes na bíle dni. A pro budoucího kulturního historika budou slova válečná stejně cenným pramenem poznání našeho dnešního života, našich poměrů, styků a pod., jako jsou pro nás slova věků dávno minulých. Zajímavost a důležitost tohoto válečného slovníku a zejména vojenských slov za války vzniklých vedla již za války v Německu a ve Francii k soustavnému sbírání, zaznamenávání a třídění materiálu, který se nyní vydává pečlivě tiskem v různých těch zpracováních německé Soldatensprache anebo řeči, kterou si za války vytvořil francouzský »poilu«. U nás bude snad materiál chudší a sbírání obtížnější, neboť kromě legií francouzských, italských a armády sibiřské neměli jsme vojska s armádní řečí českou, nýbrž většina našich příslušníků, sloužíc v armádě rakouské, duchem a jazykem německé, byla nucena užívati a užívala i v hovoru českém termínů německých. Proto nebude snad možno také začíti hned soustavně sbírati, soustavnými návody a dotazníky, vyčerpávajícími všechny stránky a složky života v poli, nýbrž půjde především o to zkusmo zjišťovati, jakého druhu slova vznikla za války v poli i doma, ve vlasti i za hranicemi, a ze zkušeností takto nasbíraných bude pak možno těžiti k soustavnému doplňování a rozšiřování různých kategorií válečného slovníka. Je to práce naléhavá, které nelze na dlouho odkládati, neboť s návratem mírových poměrů mnohé slovo upadne v zapomenutí, zapomene se na jeho původ, na dobu vzniku a okolnosti jeho zrození.

Proto se obrací Naše Řeč na všechny své čtenáře a přátele českého jazyka vůbec s prosbou, aby za dobré paměti zaznamenávali a buď redakci Naší Řeči anebo kanceláři Slovníku jazyka českého zasílali soupisy slov a rčení anebo i slova jednotlivá, která se zrodila za války ať v poli nebo doma; zvláště naši vojáci, ať sloužili v armádě rakouské nebo v legiích zahraničních, které si zajisté vytvořily svou osobitou řeč vojenskou, mohou ze své paměti vyvážiti bohaté příspěvky k českému slovníku válečnému. Všecka slova jsou stejně vítána, ať slova skutečně česká nebo obměněná a českému uchu přizpůsobená slova cizí (německá, ruská a j.), ať slova ušlechtilá nebo slova hrubšího i docela hrubého kalibru, slušná jako neslušná, správná i nesprávná, z válečné literatury (z novin, z dopisů atd.) i z živé řeči — vesměs ovšem slova, kterých se před válkou ani doma ani na vojně buď vůbec anebo zvláště v nynějším významu neužívalo. Pouhá slova byla by ovšem málo platná, neboť důležitou

stránkou každého slova jest i jeho význam, jeho rozšíření, doba, místo i jiné okolnosti vzniku. Proto žádáme všech ochotných spolupracovníků českého válečného slovníku, aby každé slovo opatřili výkladem, co znamená nebo znamenalo (na př. ulejvák = člověk, který se dovedl vyhnouti nebo uniknouti službě v poli), nebo i připojili vedle významu větu, v níž by se takové slovo vyskytovalo, buď zachycenou z živého hovoru nebo vypsanou z dopisu anebo z tisku, zároveň s udáním pramene, odkud věta pochází, od koho ji zapisovatel slyšel, kde ji četl, v čím dopise, v kterých novinách atd. Stejně cenným a důležitým příspěvkem při každém takovém slově bude i zpráva, kdy se po prvé vyskytlo, kdo je utvořil a za jakých okolností, co dalo popud k jeho vzniku (proč keťas, proč ulejvák), kde se slovo to zrodilo (zdali na frontě či doma, v Čechách či v Polsku, na Rusi, v Italii atd., u kterého pluku atd.), jak bylo rozšířeno (zdali jen v Praze či po celých Čechách, u jednoho pluku či v celé armádě rakouské anebo jen v legiích francouzských anebo ruských, zdali jen u mužstva či také u důstojníků atd.). Všechna tato pozorování jsou velice cenným materiálem, který se dá nashromážditi ještě dnes, ale za několik let bude zamčen již sedmerými zámky zapomenutí. Naše Řeč bude přinášeti čas od času zajímavější ukázky z docházejících příspěvků, a dojde-li při větší hojnosti příspěvků i k soustavnému zpracování tohoto českého slovníku, budou v něm příspěvky jednotlivých spolupracovníků přesně vyznačeny. Větší a řádně zpracované příspěvky jest Naše Řeč ochotna i honorovati jako jiné své příspěvky literární. Dotazy a příspěvky lze adresovati buď rekaci Naší Řeči anebo kanceláři Slovníku jazyka českého (obé v Praze I., v Bílkově ul. č. 18). Čím rychleji se dáme do práce, tím většího zisku lze se nadíti; neboť zde víc platí než jinde, že váhati a prodlévati jest věc nebezpečná.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Mistr Jan Hus a národ český. Dvaadvacet dokumentů s výkladem a poznámkami. Vydal a přeložil V. F. Flajšhans. V Praze MCMXVIII.

Po mohutné a veliké básnické skladbě Fr. Táborského *Alleluja* vyšlo nové originální dílo na uctění památky M. Jana Husi, tato sbírka listů a listin. Byla to šťastná myšlenka sebrati v jedno všecky listy a listiny Husa se týkající, které poslali jednak papeži a císaři Zikmundovi, jednak kardinálům, sněmu kostnickému a

českým dvořanům Zikmundovým, jakož i biskupu litomyšlskému král Václav, královna Žofie, čeští a moravští páni a vládykové, i šlechta polská pospolu s českou, a připojiti k nim vysvědčení pravověrnosti, Husovi vydané biskupem a inkvisitorem papežským Mikulášem, dále přímluvu arcibiskupa Zbyňka za Husa u papeže Jana a osvědčení českého panstva na sněmě, že arcibiskup neviní Husa z ničeho. Dočítáme se tu také pověstného glejtu Zikmundova v původním znění a protestu p. Jana z Chlumu proti zatčení Husovu. Pohříchu jeden i druhý zůstal popsaným papírem, podobně jako protesty české a moravské šlechty u Zikmunda proti porušení glejtu Husova a proti upálení M. J. Husi. Dějinným činem jest zápis Jednoty panské o vzájemné pomoci a obraně učení Husova, rovněž jako svědectví university pražské o chvalitebném životě a chování M. J. Husi a M. Jeronyma, po smrti obou mistrů poslané »všem sv. matky církve katolické synům po celém okršku zemském rozptýleným« dne 26. května r. 1416.

Veliký kus českých dějin se skrývá v těchto dopisech a osvědčeních; otvírají se nám tu pohledy do celého ovzduší doby a do nitra českých pánů a českého lidu, jak se pomalu odkláněli od Zikmunda i od Říma — a věru ne vinou svou. Vše, co hýbalo českou duší, ovane tu čtoucího a mocně jím zachvěje. Již tenkráte boj, utrpení, potupa, zneuznání!

K listáři tomu jest připojena předmluva a výklad úvodní, který nás obeznamuje v 22 odstavcích s celým vývojem událostí husovských od r. 1410 do r. 1416, počínajíc bojem proti arcibiskupu Zbyňkovi, podniknutým od samého krále Václava a horlivé ctitelky Husovy, královny Žofie, až do konečného boje českého lidu proti Zikmundovi a Římu. Úvodní výklady jsou vhodnou přípravou pro hlubší proniknutí listů a listin samých; vzbuzují také příslušnou náladu, asi touž, jakou jímá duši Brožíkův obraz Hus na koncile kostnickém: jeden proti všem, prostý kněz proti nejvyšším mocem světa, církevním i světským. Značný díl knihy zabírá Ukazatel, ve kterém jsou vyjmenováni všichni stoupenci a obránci Husovi v letech 1414—1415 mimo universitní mistry a kněží, pokud jsou nám známi. Flajšhans u nich uvádí také letopočet, kdy se který připomíná v pramenech, a nejnutnější zprávy osobní. Jsou mezi nimi nejpřednější jména českého panstva, trvalá chlouba jeho, jako Lacek z Kravař, »hauptman markrabstvie moravského«, Hanuš z Lipé, »nejvyšší maršálek královstvie českého«, Boček z Poděbrad, Vilém z Pernštejna i odpadlý později nejvyšší purkrabí Čeněk z Vartemberka, atd.

Více než kde jinde soustřeďuje se tu zájem na formě, kterou se zde projevuje česká mužnost, přesvědčenost o spravedlivé věci své, odhodlanost nestrpěti křivdy a urážení českého národa (to se tu několikrát ozývá se strany krále, královny i pánů). Jazyk tu nalézá slova jemná, vlídná, šetrná i dost oddaná, ale zároveň pevná, jadrná a pravdě se nevyhýbající. Čtenáře jistě bude zajímati, jak vypadal dopis českého krále a dopis české královny k papeži: on žádal, ona prosila. Přímo mistrovsky vysoustruhován jest přímluvný list arcibiskupa Zbyňka, jinak odpůrce Husova, k papeži *za* mistra Jana, a neméně překvapí čtenáře, jaké uměl papežský inkvisitor, biskup Mikuláš, najíti obraty, aby Husovi vysvědčil, že jest pravověrný. Vůbec každý ten projev má svůj ráz, svou osobitou formu. Rázně se odmítala pomluva, že v Čechách lidé nosí krev Kristovu v lahvičkách a ševci že zpovídají.

Jak stručně uměli vše vypověděti páni i samému císaři do očí a připomenouti mu jeho věrolomnost a nepoctivé chování, ale zastati se také rázně věci své, toho příkladem jest list jedenácti pánů moravských Zikmundovi psaný dne 8. května r 1415. Praví tam:

»Služba naše TMti, najosviecenější knieže, králi a pane, pane náš milostivý! Tak jako sme TMti prvé psali o M. Jana Husa, člověka spravedlivého a kazatele a rozmnožitele písma svatého věrného a velebného, *v žádné zlosti v našich zemiech nikdy neshledaného*, kterak ten milý mistr a kazatel křesťanský pro křivé a scestné nařčenie zlými lidmi utrhavými a protivníky slova Božího (pro kteréhož člověka scestné nařčenie *všecka koruna Česká i jazyk Slovenský jest pohaněn, ačkoli bez viny)* jel jest svobodně, beze všeho přinucenie do Konstancie... a chtěl jest to... nařčenie s sebe a s České koruny před obecným sborem všeho křesťanstva svésti, pod glejty TMtí vydanými. A tu přijev nemohl nižádného slyšenie jmieti, ačkoli toho všemi křesťanskými cestami žádal a hledal : *než mimo řád a právo pod glejty vsazen jest byl v těžké vězenie*. O kterémžto glejtu po okolních zemiech hlasové jdú, že sě jest jemu nemělo to státi a že skrze to ti glejtové jsú porušeni; a my slyšíme a těžce přijímáme, což sě proti TMti cti dotýče jako našeho milostivého nápadníka, dědice a pána. I úfali sme, že by TMt to ráčila obmysliti, aby váš glejt byl v své moci zachován, *pro nepřátely vaší cti, dóstojenstvie a velebnosti, aby sě jich nižádný v potomných časích nelekal.*« — Žádají, aby byl Hus sborem vyslechnut a vyšlo na jevo, dopustil-li se viny čili nic. Místo toho byl dán do vězení ještě horšího, kdež mu byly ruce a nohy »ukrutně nekřesťansky« okovány. List končí: »Protož milostivý králi a pane, pro Buoh a pro pravdu napřed, *pro své dóstojenstvie a České ko-*

runy zvelebenie a pro své glejty rač to milostivě ještě opatřiti a obmysliti, aby člověk spravedlivý zproštěn toho ukrutného vězenie byl a vyslyšenie obecné měl, a ne tak pokútně a scestně mimo řád, právo a glejty tupen byl. *A toho TMt bude mieti čest od lidí a odplatu konečnú od Pána Boha.* A úfáme Vašie Velebnosti, že pro naši věrnú službu TMt k tomu sě přičiní, jako milovaný a laskavý dědic a pán nápadný této země. Dán v Brně na vigilii vstúpenie pána Jesu Krista, v svolánie pánóv korúhevných markrabstvie moravského«. Následují podpisy.

Není-li přečtení takového listu staročeského jako osvěžující lázeň jazyková? A již pro tuto vlastnost svou měla by kniha Flajšhansova také býti hojně čtena, vábíc už obsahem svým a látkou svou a přispívajíc k poznání předkův našich i počátku války husitské. Nejsou ovšem všechny listy psány česky; bylo jich hodně také latinských. Ty pak vydavatel podává v překladě, jejž pořídil sám a v němž se snažil, hlavně slohem, vystihnouti dobový ráz.

Ze staročeských listů a listin jest jazyková žeň ovšem hojnější nežli z překladů. Tu nás potěší nové pěkné slovo, tu jadrná vazba neb obrat. Uvádíme z nich aspoň některé, jež by mohly dobře býti k novému životu vzkříšeny. Na př. již o to řeči běží (jinak jdú), nedá pravdy utisknouti, ví do něho kacířstvie, něco v dobrý konec uvésti, ochabnouti na síle, člověk utrhavý, bezprávné a scestné nařčení se sebe svésti, někoho na něco zvésti (přiměti), přičiniti se k něčemu a pod.

Také jména osobní mají svou zajímavost. Jsme poněkud překvapeni, čtouce mezi pány moravskými *Parcifala* z Náměšče, *Volfarta* z Pavlovic, *Erharta* Pušku z Kunštátu a podobná německá jména. Patrně vlivy německé pronikaly před husitskými válkami již hodně hluboko! Jak zcela jinak dojímá takový Zbylut z Klecan, Hrut Cardík z Řehořova, Mrakeš z Petrovic, Předbor ze Speřic, Něpr z Pole, Mlýnek z Sedmipanuov, Vojna z Krščetína, Zúbek ze Samosol, Rús z Doloplaz, Vlodek ze Skřinic atd.!

Jmen těch jest tu přes půl páta sta a přídomky jejich poskytnou také zeměpiscům dosti půvabu.

Výběr nejskvělejších z nich zdobí protest české a moravské šlechty proti nespravedlivému upálení M. Jana Husi. Protest tento je z nejpěknějších čísel knihy. Mužná hrdost prochvívá celou tuto obranu učení a jednání Husova. K nadšené karakteristice Mistrově druží se rovně vřelá karakteristika Jeronymova. »S přílišnou bolestí« prý k nim došla zpráva i o »zamordování přeukrutnú smrtí« tohoto »muže veliké výmluvnosti a řeči příjemné, mistra sedmera umění a milovníka múdrosti ovšem osvieceného«. »Krá-

lovstvie naše České najkřesťanštějšie a markrabstvie Moravské nejjasnějšie od toho času, jakž vieru křesťanskú Pána našeho Jesu-Krista přijaly, tak jakožto kámen čtverohranatý dokonalý beze všie úhony svaté cierkve Římské vždycky stály a bez přestánie se přídržely, poslušenstvie upřiemě zachovávajíce« — a za to vše nyní taková odměna!

»Ale však takové křivdy Pánu Bohu, na něhož slušie pomsta a kterýžto hojně odplacuje těm, ktož pýchají, nynie porúčieme.« A první dunění podzemí ozývá se ze sebevědomých slov závěrných, věstících už blízké příští velkých bouří válečných, kde pánové prohlašují, že »my kazateluov zákona Pána našeho Jesu Krista nábožných, pokorných a stálých *až do krve vylitie chceme brániti a obhajovati*, opovrhúce všelikú bázeň a nálezky lidské na odpor učiněné.

Dán v Praze, léta Božieho tisícieho čtyřistého patnáctého druhý den měsiece září, v plné radě pánuov urozených, šlechticóv a vládyk královstvie Českého a markrabstvie Moravského, pod přivisutím našich pečetí.«

Kniha jest nádherně vypravena. Papír i tisk jest výjimečně vybraný, iniciálky a závěrné obrázky věrně přiléhají k tekstu a význačně jej doplňují. Vše se spojuje, aby kniha vně i uvnitř byla důstojna velikého mučedníka, jehož obraz v plamenech nás vítá hned na obálce.

Při dnešních poměrech tiskových není divu, že zůstalo v knize také něco tiskových chyb. Na str. XV. poručník jejich dětí m. jejích, pan Čeněk z Vartemberka, nejvyšší purkrabí v Čechách i pan Lacek Kravař m. v Čechách, i pan L.; na str. 15 je 24. prosince 1415 m. 1414, na str. 20 svolánie panóv korúhevných m. pánóv, na str. 36 nenávistnící m. nenávistníci a na téže straně přívrženec m. přivrženec. Přídavné jméno, utvořené ze jmen místních, píše se nestejně: někdy s velkým písmenem začátečním, jindy s malým , někdy král římský (podle Pravidel česk. pravopisu), jindy král Římský, sjezd Pražský, biskup Litomyšlský, král Polský, a vedle toho: z kraje kouřimského, kastelán kališský, koncil kostnický, patriarcha antiošský. Proti vazbě »jim platila neohrožená slova« Naše Řeč se vyslovila jako proti nečeské; ovšem jest dnes velmi oblíbena.

Na konec slovo k laskavým čtenářům: Vezmi a čti!

B.

J o h a n n e s V. J e n s e n: *Lesy.* Z dánštiny přeložil Hanuš Hackenschmied. Č. Budějovice 1918. Nakladatel Jan Svátek. Stran 136. Za 5.40 K, váz. 7.90 K.

Jensen, přední spisovatel dánský, má mnoho společného s Rousseauem. Ve svých povídkách, novelách i románech touží — jako kdysi Rousseau — po obrození člověka v těsnějším soužití s volnou přírodou a po odklonu od rafinovaného, chorobného života dnešních civilisovaných lidí; jako Rousseau odchází mezi prosté horaly do Švýcarských Alp, tak i Jensen prožil několik let mezi sedláky v Iyllandě, pod svahy »Nebeského pohoří«, kam se uchýlil z Kodaně. »Lesy«, přeložené nedávno do češtiny Hackenschmiedem, překypují láskyplným, úchvatným líčením panenské přírody Zadní Indie.

Překlad jest plynný a téměř prost hrubých omylů, jimiž se tak často naše překlady hemžívají. Jen několik drobností třeba vytknouti: *zdvihá* (18) m. zdvíhá, *lahvi* (22) m. láhvi, *neunavné* (55) m. neúnavné; nad *mojí* hlavou (59), *mojí* zásluhou (127), s *tvojí* duší (87), poutí *svojí* (21) m. mou, tvou, svou; nad *bujícím*... rostlinstvem (68) m. bujejícím, *zmizí* (3. mn., str. 84) m. zmizejí; země *sestává* prakticky vyjádřeno z řeky... (5), (vojsko) *sestává* z osmi mužů (6) m. skládá se; tygr, kterého *složil* (30) m. usmrtil, zastřelil. Ani tiskových chyb není mnoho: *všechny* (19) m. vše-chny, *můžem* 22 (m. mužem), *něketrý* (11) m. některý, *se zhuští* (49) m. zhustí, *nevydobil* (52) m. nevydobyl, se *dvěmi* hlavami (54) m. se dvěma. Na str. 98 řádka 3. a 4. zdola jsou přesunuty.*

Dr. F. Šimek.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

V 1. sešitě VII. roč. Časopisu pro moderní filologii a literatury pokračuje J. Janko ve svých příspěvcích k českému slovníku etymologickému a ukázkou, jak by dnes mohl vypadati podrobný český slovník etymologický se všemi maeriáliemi, podává v abecedním pořádku řadu výkladů k slovům začínajícím se literou f. Jsou to většinou slova cizí; vybrána jsou nejen z jazyka spisovného, ale i z nářečí, z vulgární řeči, i z jazyka staršího. Tak slovo fába, které v mluvě zlodějské značí hlad, souvisí se jménem sv. Fabiána (říká se též »pan Fabian se ozývá,« v nářečí val., též »měl Fabiša« a p.), jehož svátek připadá na 20. ledna. Významu »hlad« nabylo slovo »fába« podle výkladu Jankova odtud, že na ten svátek připadají obyčejně kruté mrazy (t. zv. fabiánské zimy), kdy i poctivci je nesnadno vydělati si něco a nasytiti žaludek tím lačnější. Jihoč. slovo fábera, znamenající hocha, který si rád nožem ledaco vyřezává, pochází z latinského »faber«, řemeslník (od-

*) Návštěva u novin« byla pro nedostatek místa odložena do sešitu příštího.

tud i osobní jména »Faber, Fabera«). Z francouzského slova »pavilon« vzniklo prostřednictvím německým slovo f a b i ó n n. f a b i a n, nádděnek okolo stropu, aby strop nečinil koutu, nebo kabřinec. Moravské slovo f a b i š, které znamená hlupáka a vyskytuje se též jako jméno vlastní, souvisí podle Jankova výkladu se zlodějskými výrazy »fába, fabiš, fabián« a významu »hlupák« nabylo tím postupem, že zloděj trpící hlad (= fábiš) je zloděj špatný, hlupák. Oporou tohoto mínění jest i vulgární rčení »udělati si z někoho fabiána«, míti ho za blázna. Slovo f á b o r má základ v latinisovaném tvaru něm. »F a v o r«, který pochází z francouzského »faveur«; »faveurs« (původem = lat. »favor«, přízeň) byly stuhy, zvl. úzké, hedvábné, avšak i jiné předměty, které rytíři v turnaji vítěznému darovávala jeho dáma na znamení přízně; faveury nosil rytíř obyčejně na přílbě nebo na pravém rameni. Základem slova »f a b r i k a« je latinské slovo »fabrica«, dílna; zajímavé jest, že slova »fabrikant, -ka« značila dříve (na Valašsku dosud) dělníka a dělnici ve fabrice, nikoli továrníka jako dnes. Vlastní jména F á c, F á c e k jsou obměnou jména »Bonifác«, právě tak jako italské »Fazio« a něm. »Watzel.« Jihomoravské slovo f a c á k, prsten, prstýnek, značilo původně silný prsten na »fácnutí« (t. j. udeření), jaké se nosily kolem r. 1850; jeho základ je týž jako v slově »facka.« Italského původu je slovo f a c a l í k (také faculík, fačalík a p.), šáteček, zvláště kapesní (slovensky ručník); bylo utvořeno z italského zdrobnělého slova »fazzoletto«, které vzniklo asi křížením něm. »vetzele« (zdrobn. »Fetzen«, útržek látky) s latinským »facies« (tvář) a značilo šáteček na utírání potu.

V 5. sešitě 46. roč. L i s t ů f i l o l o g i c k ý c h upozorňuje K. Straka na obdobu, kterou má t. zv. pravidlo jerové v dnešní francouzské výslovnosti polohlasných e v řadě slabik po sobě následujících. Tyto polohlásky, zvané jery, začaly se totiž v slovanských jazycích brzo vytráceti, a to dílem mizejíce beze stopy, dílem ustupujíce samohláskám plným, v češtině samohlásce e. V češtině se projevilo v tomto dvojím způsobu jich zanikání v jistých dobových mezích pravidlo skoro až matematicky přesné a mechanické, že totiž polohlásky jerové v slabikách lichých od konce počítajíc zanikaly bez náhrady, v slabikách sudých byly pak nahrazovány samohláskou e. To je základ tak zvaného pohybného e, které v různých tvarech a spojeních téhož slova může se objevovati na místech různých. Proto na př. za pův. tvar d' n' (v němž znaménkem ' označujeme polohlásku jerovou) máme nyní d e n, 2. p. d' n e, d n e, s předložkami v' d' n', v d e n, v' d' n e, v e d n e; p' s' se změnilo v p e s, 2. p. p' s a v p s a, 7. p. p' s' m' ve tvar p s e m; s předložkou s' p' s' m' s e p s e m; ze š' v' je š e v, ze š' v' c' je š v e c, ale 2. p. š' v' c a je š e v c a, š e v c e atd. V tom je také důvod t. zv. vokalisování předložek, o němž je zmínka v Hovorně tohoto sešitu na str. 29.

Toto pravidlo, které svou mechanickou pravidelností budilo podiv, bylo různě vykládáno. Nejpravděpodobnějším se zdá výklad, že zanikáním polohlásek jerových vznikaly skupiny hláskové, které si svou obtížnou výslovností vynucovaly na určitých místech vyslovování samohlásek plných a že určité typy, vzory takto vznikající působily pak i na zanikání a nahražování jerů v slovech jiných. Podporou mohla býti při tom i snaha nahrazovati zánik slabiky (po vypadlém jeru) zesílením slabiky předcházející, neboť koncové jery asi zanikaly nejsnáze.

Podobný zákon se jeví i v dnešní výslovnosti francouzské. Vyskytne-li se v jednom anebo v několika slovech několik polohlasných e po sobě, vysloví se zpravidla první, třetí, páté e (od začátku počítajíc) a zaniká e druhé, čtvrté a šesté; na př. věta »je ne te le demande pas« zní »žentelmandpa« (řidčeji, je-li totiž na začátku »ce, ne«, jest postup obrácený, na př. »ce que je demande« zní skeždemand«). Důvodem, proč k oživování francouzského e vychází popud od začátku (kdežto při našich jerech »počítáme« od konce), je snad okolnost, že v starých románských jazycích nemohly se věty začínati slovem nepřízvučným.

Blížící se dokončení velikého »A n g l i c k é h o s l o v n í k u n a h i s t o r i c k ý c h z á k l a d e c h« a nedávné úmrtí jeho hlavního redaktora J. A. H. Murrayho (26. července 1915), který tomuto dílu věnoval 35 let svého života, bylo podnětem některým časopisům, zejména Č a s o p i s u p r o m o d e r n í f i l o l o g i i v seš. 1. roč. VI a N o v é m u A t h e n e u v seš. 1., aby se rozepsali o tomto monumentálním slovníku a podobných podnicích jiných. Popud k sestavení anglického slovníka, který měl doplniti starší slovníky a osvětliti historický vývoj slovního pokladu řeči anglické, byl dán r. 1857. Sbírání látky, v jehož řízení se vystřídalo několik redaktorů, než se r. 1879 uvázal v redakci Murray, trvalo plných třicet let. Do příchodu Murrayova bylo sebráno půl třetího milionu citátů, na výzvu nového redaktora, jenž bedlivým šetřením poznal nedostatky a neúplnost dosavadních zásob, sebralo osm set ochotných čtenářů další milion citátů, takže úhrnný počet lístků vzrostl na půl čtvrta milionu a počet excerpovaných spisovatelů přes pět tisíc. S pomocí třicíti spolupracovníků, kteří nabídli zdarma své služby pořadatelské a kritické, přikročil Murray ke zpracování tohoto ohromného materiálu a roku 1888 vyšel první svazek velikého díla a po něm v přestávkách 4—5letých vycházely díly další; roku 1918 vyšla již značná část dílu posledního, jehož vydání se Murray již nedočkal. Celá redakce měla ke konci 22 členů. O rozsahu tohoto velikého slovníku, který zpracovává historicky poklad anglického jazyka literárního a konversačního (bez nářečí a výrazů čistě odborných) od roku 1150 do přítomnosti, možno si učiniti představu z toho, že svazky dosud hotové mají 13.864 stran a obsahují 371.948 slov

(hesel) a 1,617.504 citáty; tato čísla s dokončením obou posledních dílů ještě vzrostou. Nepočítá-li se třicítiletá doba příprav a zkoušek, k nimž patří i navržený, ale po několika letech zase zavržený Furnivallův plán zatímního slovníku stručnějšího, vycházel slovník asi 40 let. Angličané jsou hrdi na toto dílo, připomínajíce, že z německého slovníku bratří Grimmů zbývá po 80 letech vydati ještě šestinu, z holandského slovníku že byly za 69 let vydány jen tři pětiny a ze slovníku švédské Akademie za 26 let pouze šestina. Naše čtenáře budou zajímati tato data pro posouzení velikosti úkolu, který si vytkla Česká akademie svým velkým historickým slovníkem spisovného jazyka 19. stol., k němuž se sbírá látka od r. 1911. Slovník český se omezuje sice proti slovníku anglickému jen na dobu asi 150 let (od poslední čtvrti 18. stol. do přítomnosti), ale již dnes se ukazují vážné důvody posunouti hranici aspoň do sklonku 16. stol., ne-li ještě výše, aby historie slovního pokladu českého byla zpracována souvisle a jednotně a aby zejména překlenuta byla mezera v tradici spisovné řeči, způsobená úpadkem pobělohorským, o níž promlouvá v úvodním článku tohoto sešitu J. M., prof. Zubatý. Čísla výše uvedená o podobných podnicích slovníkových jsou zároveň také pobídkou, že i náš monumentální slovník vyžaduje ochotného a hojného přispění všech schopných pracovníků v národě, aby byl skončen v době co nejkratší. Za války ochabl poněkud zájem o toto veliké dílo a počet spolupracovníků velmi se ztenčil, ač Akademie své spolupracovníky honoruje. Doufejme, že vědomí národní povinnosti a cti a láska k mateřské řeči, posílená osvobozením národa, oživí znovu tento zájem a probudí novou ochotu k práci o díle, kterým se postavíme po bok jiným národům samostatným.

HOVORNA.

V této rubrice budeme uveřejňovati drobnější poznámky časové, jakož i odpovědi na dotazy našich čtenářů, zvláště takové, které mohou zajímati i jiné čtenáře a které se ovšem srovnávají s úkolem našeho časopisu, prohlubovati znalost mateřského jazyka a stříci jeho čistoty. Poněvadž se dotazy týkají často jedné a téže věci, klademe v čelo každé odpovědi slovo nebo rčení, o něž běží (připojujíce podle potřeby v závorce i začáteční písmena nebo značku tazatelovu), a žádáme svých čtenářů, aby si podle těchto hesel v Hovorně odpovědi na své dotazy vyhledávali. O věcech, o nichž bylo již v Naší Řeči vykládáno, nebudeme se ovšem znovu rozpisovati, nýbrž spokojíme se odkazem na místo, kde bylo vysvětlení již podáno. Zvláštními dopisy nám odpovídati není při vší dobré vůli možno, leda by odpověď mohla býti co nejstručnější.

ANDĚL (V. M.). Důvod, proč podst. jméno »anděl« má v 5. pádě jedn. anděle (a ne anděli) a ve 4. pádě množ. anděly (a ne anděle), jest na bíle dni. Protože 2. pád jedn. jest u anděla (a ne »u anděle«), patří podst. jméno »anděl« k mužsk. vzorům tvrdým (chlap, had), které mají v 5. pádě jedn. -e (chlape, hade) a v 4. pádě množ. -y (chlapy, hady). K chybě, která se dělává v 5. p. (anděli m. anděle) a snad (ač jistě řidčeji) i v 4. p. množ. (anděle m. anděly), svádějí velmi četná podst. jména na -el (-tel), která však mají v 2. pádě jedn. -e (přítel, -e a pod.) a skloňují se tedy měkce.

DATUM (K. S.). Píšeme-li »V Praze 28. října« neděláme za výrazem »v Praze« čárky, protože čárkou oddělujeme jen přísl. určení souřadná, na př. v Praze, v Olomouci atd. (= v Praze a v Olomouci). Výraz »28. října« vznikl zajisté z plného výrazu »28. dne měsíce října«; ale poněvadž se rozumělo samo sebou, že číslice značí den, a slovo měsíc je obsaženo již v jeho názvu, navykli jsme si z úspornosti říkati kratčeji »28. října«. Námitka, že by někdo mohl mysliti, »že měsíců říjnů je více a toliko jeden z nich, totiž ten dvacátý osmý, že máme na mysli«, je ovšem čistě theoretická. To si přece nikdo mysliti nebude. Proto také stejně bez starosti možno psáti i »dne 28. října«; i to je zcela správné a zřetelné, o nic méně zřetelnější než plný výraz shora uvedený.

DOBRÝ DEN (B. L.) je název dobrý, starý a slovanský. Na dotaz téhož obsahu bylo již odpověděno v loňském ročníku N. Ř. na str. 223 dole.

HOTOV. — PŘIPRAVEN. »Česko-slovensko a Polsko jsou odkázány na vzájemnou pomoc, na společný postup. My jsme k němu ochotni a připraveni«. Tak jsme čtli v novinách počátkem roku. Jsme opravdu »připraveni« ku postupu s Poláky? Není naší věcí to rozhodovati; ale novinář chtěl také říci něco jiného. Chtěl říci, že jsme ke společnému postupu hotovi, ale tanulo mu příliš na mysli německé »bereit«, a protože přídavného jména přiléhavého k tomuto slovu německému nemáme, řekl »připraven«. Tím se ovšem vraždí cit pro rozdíl mezi hotov = něm. bereit a připraven = něm. vorbereitet; a takových jemných rozdílů, jež právem bývají chloubou jazyka, vyvražděno u nás bohužel již mnoho.

HULOVATÝ (F. V.). Původ slova toho na ten čas vyložiti nedovedeme; ale se slovem »hulvát, hulvátský« najisto nesouvisí. Možná, že je to místní obměna nějakého jiného slova, které by mohlo přivésti i na stopu výkladu slova »hulovatý«. K řešení mohli by přispěti čtenáři našeho časopisu zprávami, užívá-li se toho nebo podobného slova i v krajinách

jiných. Pro informaci dodáváme, že se slova »hulovatý« užívá na Broumovsku ve významu »nepříjemně tvrdošíjný« (na př. hulovatá nemoc).

K, KE (V. M.). Rozdíl mezi oběma těmito tvary předložky »k« je týž, jaký shledáváme u všech ostatních předložek schopných vokalisace (t. j. rozšíření o t. zv. pohybné e), v — ve, s — se, nad — nade a j. Původně, v jazyce starém, řídilo se toto střídání tvarů bez koncové samohlásky a se samohláskou pravidlem o nahrazování zanikajících polosamohlásek (jerů) střídným e; neboť i toto e v předložkách ke, ve, se a pod. bylo náhradou za vyhynulou polosamohlásku jerovou. Podle toho pravidla se říkalo »s ševcem«, ale »se psem«, »k ševci«, ale »ke psu« a p. Podobnější výklad o tom bývá i v mluvnicích školních (Gebauer-Ertl, I, str. 39) a je o něm řeč i v tomto sešitě Naší Řeči na str. 25. Časem se ovšem tato původní pravidelnost začala porušovati; vznikaly odchylky jednak pro zřetelnost, jednak i pro snazší výslovnost. Začalo se říkati se skály místo původního s skály, ze síně m. z sieni, ve škole m. v škole, ke králi m. k králi atp. Výsledek tohoto dvojího působení, původního pravidla a požadavků zřetelnosti a výslovnosti, jeví se v živém jazyce lidovém, který se ustálil v určitých případech buď na předložce vokalisované (se, ve, ke) nebo na předložce zakončené souhláskou. Zvyklostí, která se vytvořila v jazyce lidovém, spravuje se také jazyk spisovný; ve shodě s ní píšeme tedy k srdci, k smíchu, k smrti, k práci, k vlasti atd., a zase ke křtu, ke vsi, ke dveřím, ke koňům atd. To jest jediné spolehlivé pravidlo, které můžeme doporučiti.

KDOVÍJAK (L. K. V.) Píšeme i »kdo ví« i »kdovíjak« a p. podle toho, pokládáme-li výraz ten za slovo jedno či dvě. Je-li »kdo ví« slovo jedno či slova dvě, lze poznati snadno (vedle jiných známek) podle toho, je-li možno složky výrazu od sebe oddělovati (jinými slovy) čili nic. Ve větě »kdo ví, co se stane« budeme zajisté psáti slova »kdo ví« odděleně, neboť můžeme bez násilí říci také »kdo pak ví, kdo pak to ví, co se stane«; ve větě »mohl by si o mně mysliti kdovíco« můžeme psáti výraz ten jako jedno slovo, poněvadž jeho součástí jsou neodlučitelné.

KORUNA (F. K.). Proti psaní zkratky Kč (koruna česká) bez tečky není podstatných námitek; ustálilo-li se psaní zkratek K, h bez tečky, můžeme tak psáti i novou zkratku Kč, není-li na konci věty.

LZE (L. K. V.). Slovo »lze« jest původem 1. pád podstatného jména podle vzoru »duše« a jest utvořeno z téhož kmene jako slova »lehký, lhostejný, lhůta« a pod.; ve větě má platnost příslovečnou právě tak jako »třeba, tma« (bylo tma) a pod.

ORATEČ (F. H.), ve výslovnosti obecné zajisté vorateč, jest asi lidová obměna starého slova »vodoteč«, které znamenalo a v některých

krajích dosud znamená strouhu nebo brázdu na osetém poli i jinde, kudy může voda odtékati. Když vystoupila do popředí představa, že je to brázda vyoraná, přimklo se slovo »vodoteč« i zněním ke slovesu orati (vorati) a změnilo se ve vorateč (orateč).

PEJORATIVNÍ (B. Z.). Viděl jste ve feuilletoně z pera dobrého spisovatele psáno »pežorativní« místo obvyklého pejorativní (zhoršující). Slovo to je latinské a jest u nás zvykem je vyslovovati způsobem, kterým lat. je obyčejně vyslovujeme a který je také původní latinský, t. j. s naší souhláskou j. Výslovnost »pežorativní« je francouzská a při vší lásce k Francii měli bychom i nadále latině nechati, což jejího jest.

PODATKA, ODKRYTKA, VIDOČKA, VOJENKA (Čtenář). Všechna tato slova, »podatka, odkrytka, vidočka, vojenka«, jsou slova strojená, zbytečná a o nic lepší než zavedené již názvy »stvrzenka, dopisnice, pohlednice« a pod. Některá z nich (odkrytka, vidočka) jsou dokonce zcela mechanicky přejata z jiných slovanských jazyků proti duchu jazyka českého; neříkámeť ani odkrytý dopis, nýbrž otevřený, ani vidok, nýbrž pohled.

PODPOŘITI. K novějším dějinám tohoto slova, o němž bylo vykládáno na str. 182 III. roč. našeho časopisu, oznamuje p. Jaroslav Pasovský, že v citátě z článku K. Čapka, uvedeném ve výkladě o slově »podpořiti«, užil spisovatel slova toho úmyslně, jako reminiscence na podivínského spisovatele oněch tenkých kvartových sešítků, který roznášíval své veršové knížečky i po domech a připojoval k nim vlastní rukou psané lístky se žádostí: »Račte zapodpořiti autora . . .«

PŘEBYTEK, SCHODEK (A. L.). Pro zboží, které po vyčerpání všech průvodních listů přebude, hodí se za označení nejlépe zajisté slovo přebytek; jestliže však k účtům dodaným nějaké zboží schází, bylo by nejlépe nazývati toto minus schodek, nikolik úbytek, protože slova úbytek užíváme jen v takových případech, když něčeho ubylo proti stavu dřívějšímu. Napočtu-li místo desíti kusů, které míti mám, jen devět, je tu schodek; napočtu-li místo desíti kusů, které jsem skutečně měl, jen devět, je tu úbytek.

RANEC. — POHROUZITI. Z listu p. Jana Nováka, ředitele okresního výboru v Litomyšli, vyjímáme tyto poučné poznámky k věcem, o nichž byla řeč v našem časopise v roč. I. 27, II. 155, 216 a 240.

U nás na Litomyšlsku říká venkovský lid všemu, co se nosí na zádech, ranec, raneček, tomu pak, co se nosí jen tak v ruce, uzel, uzlík, uzlíček. Dá-li se uzel na záda, stane se z něho ranec. Uzel i ranec váže se do loktuše nebo do šátku; jen jde-li o věci objemnější, používá

se trávnice. (I o hrbatém se říkávalo: »ten má, chudák, ranec!«) — Slýchal jsem na př. často: »panímámo, dej sem ňákou loktuši nebo šátek, uvážeme to do uzlíka«, nebo: »— uděláme z toho ranec«. Ba jednou, když jsem šel s »rucksackem«, zastavil mě venkovan a povídá: »Že se vám chce s takovým rancem tahat!« To bylo však asi před 10 lety, kdy se »rucksacky« ještě tak všeobecně nenosily. Někdy se ovšem mluví také o »ranci na zádech«, ale to je zřejmý pleonasmus, neboť se může právě tak říci »lidé s ranci na zádech«, jako pouze »lidé s ranci«. Mohl by tedy snad náš český ranec docela dobře nastoupit na místo »rucksacku«, ale zdá se mi, že se už příliš ujal název »baťoch« nebo »batoh«.

A ještě něco k výkladu o tvarech slovesa pohřížiti. Úplně souhlasím s p. Č. Kalašem, neboť i u nás na Litomyšlsku jsme jako hoši říkávali »pohružovat« a »pohroužit«, ale častěji »pohrouzit«. (»Ten se pěkně pohrouzil!«)

ROZBOR VĚTNÝ (L. K. V.). Větné rozbory nenáleží sice do programu N. Řeči, ale aby odpověď na Váš dotaz nezůstala kusá, dodáváme: Ve větě »pozdě jest lepší než nikdy« jest výraz »než nikdy« příslovečným určením míry, jako všecky výrazy s »než« po komparativu; další rozbor toho složeného výrazu jest už nemožný, protože v dnešním jazyce spojka »než« s výrazem následujícím jest syntaktickou jednotkou právě tak těsně spojenou jako předložka se svým pádem. Ve větě »kozy byly na místě« není možno pokládati výrazu »na místě« za doplněk (ve smyslu Gebauerovy terminologie), protože doplněk je vlastně přívlastek, který se vztahuje nejen ke jménu podstatnému (na př. bosý chlapec), nýbrž určuje zároveň i sloveso (na př. choditi bos, chlapec chodí bos); proto se doplněk dá zpravidla změniti v přívlastek, a to v tomto případě není lze. Je-li ve větě »bylo to tuším loni« slovo »tuším« od ostatních slov čárkou neodděleno, t. j. čte-li se celá věta bez pausy a se slabým přízvukem na slově »tuším«, je to svědectvím, že slovo »tuším« pozbylo svého původního významu (já to tuším, že . . .) a skleslo na pouhou partikuli téhož způsobu jako »rci« (= a rci), »prý« (= praví), »jářku« a pod.; jeho větná platnost je pak táž jako platnost slov »snad, asi, po mém soudu« a pod., totiž příslovečná.

ROZUMĚTI, ROZUMĚJ, ROZUMĚJÍ. Zahradníci říkají rostlině, která je hodna, aby stála sama, mimo skupinu rostlin jiných, »solitér« (vzali si to slovo od zlatníků, kteří tak říkají na př. velikému a krásnému diamantu). Takový »solitér«, kterého by bylo škoda, aby se ztrácel v ostatním »divokém kvítí«, našli jsme v »České svobodě« 3. ledna léta spásy 1920. Zdá se vůbec, že by tento časopis v těžkém boji o prvenství na poli novinářské češtiny rád dobyl první ceny. Četli jsme tam:

»Rozuměli jsme »drobné« práci národní, porozuměme v čas i tomu...« Říká-li se »oni rozumí«, proč by se nemělo říkati »rozuměme«? Takové slovo bylo sice již Fričovo »vystřízlivěte« (III, 88), ale »porozuměme« váží mnohem více, protože to rozumějme je slovo docela obyčejné, na jehož zchromení je proto potřebí vynaložiti již hodně síly. Nyní bude ovšem třeba také opraviti evangelium; »Česká svoboda« by měla rozhodnouti, má-li se říkati »kdo čte, rozumi« či »kdo čte, rozum«. Náš rozum na to nestačí.

SEJÍTI (L. K. V.). Správně je psáti »ten člověk s e š e l (ne zešel), ten člověk s c h á z í«. Analogie se slovem »zchátral« není tu na místě, neboť v »sešel« nejde o předponu významu dokonavého jako ve zchátrati, nýbrž předpona s- má tu svůj význam původní, »shora dolů«. Byl o tom také už výklad v N. Ř. v článku prof. Zubatého »Scházeti, chyběti« (II, 193).

SKRZE (V. M.). O tom, kdy je dovoleno užívati předložky »skrze«, byl v Naší Řeči článek E. Smetánky (III, str. 193—197).

ZÁKAMPÍ (F. H.) je to, co je za kampem. Kamp je slovo původu cizího, pravděpodobně přejaté z jazyka německého, v jehož některých nářečích (zvl. dolnoněmeckých) značí kus pole, zvláště ohraničeného plotem nebo příkopem. Není to ovšem ani v němčině slovo domácího původu, nýbrž vzniklo z latinského campus = pole. Naše zákampí značilo tedy podle výkladu Jungmannova (V, 475) místo za kampem, t. j. polem (kde lidé málo chodí), tedy místo odlehlé, zákoutí. V tomto významu se ho užívalo už na počátku 17. století (Jungmann má doklad z Cyropedie Abr. z Gynterrodu). Změnou významu začalo se užívati slova »zákampí« časem zvláště na označení místa, kam nechodí vítr nebo slunce, tedy ve významu závětří (skutečném i obrazném), anebo stín (proti výsluní).

ZAPRAVITI (F. P.). »Zapraviti něco« (dluh, škodu, daň) ve smyslu »zaplatiti něco, co jsem platiti povinen, abych byl práv«, je rčení správné. Proti větě »k zapravení daní se povolují splátky« není tedy co namítati, leda to, že by Čech povoloval spíše splátky na něco, ne k něčemu.

*

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ A NÁRODNÍ OSVĚTY přiřklo z položky loňského rozpočtu, určené na stálý dozor jazykový, redakční radě Naší Řeči 5000 K na podporu jejích snah směřujících k očistě, povznesení a k vědeckému probadaní jazyka mateřského.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.

Tiskla firma: Th. Venta, společnost s r. o. v Praze I., v Bílkově ul. č. 17.